

УДК 347.962

Н. І. Крючко,*здобувач кафедри організації судових і правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ОЗНАКИ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЯК СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Досліджено проблематику вивчення та аналізу ознак судової влади як соціальної системи. Розглянуто сутність поняття системи в цілому, яке покладено в основу дослідження поняття судової системи та її ознак як соціальної системи. Установлено причини існування різних поглядів щодо встановлення обсягу поняття ознак судової влади як соціальної системи. Узагальнено сучасні теоретичні погляди на сутність ознак судової влади як соціальної системи. Із застосуванням системного підходу до вивчення інституту судової влади виокремлено та названо основні ознаки судової влади як соціальної системи.

Ключові слова: суд, судова система, судова влада, ознаки судової влади.

Постановка проблеми. На сьогодні відомо чимало спроб науковців дослідити та проаналізувати різні грані судової влади, хоча комплексного підходу до її визначення все ще немає, як і єдності у розумінні її природи. Причинами цього визнають, по-перше, надзвичайну складність проблеми, по-друге, некоректний методологічний підхід до її аналізу [1]. Аналізуючи сучасний стан наукових розробок і законодавства, ми бачимо, що нормативно врегульовано лише деякі елементи, досліджено певні грані інституту судової влади, а системне утвердження ознак судової влади залишається на рівні бажаного. Це та низка змін, що відбуваються в рамках сучасної судової реформи в Україні, визначають необхідність глибокого теоретичного осмислення основних ознак судової влади як соціальної системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання судової влади традиційно притягують увагу дослідників, що обумовлено її призначенням і роллю в суспільстві. Аналіз наукової літератури, присвяченої дослідженню окремих ознак судової влади, та нормативно-правової бази, що регулює судоустрій і судочинство, дозволяє дійти висновку, що на теренах вітчизняної науки відсутні комплексні дослідження ознак судової влади.

Науковці часом розглядають окремі її ознаки, інколи роботи присвячено окремим елементам її правової природи в цілому, або ж вивчаються загальні ознаки судової влади як однієї з гілок державної влади. На монографічному рівні вказаної проблематики торкалися такі науковці, як В. В. Городовенко – в роботі «Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні» (2007), О. Б. Прокопенко – у «Право на справедливий суд: концептуальний аналіз і практика реалізації» (2011), Л. М. Москвич – в «Ефективність судової системи: концептуальний аналіз» (2011), В. В. Сердюк – у «Правовий статус

Верховного Суду України в системі судової влади» (2009), І. В. Юрєвич – в «Єдність судової влади» (2014), О. З. Хотинська-Нор – у «Теорія і практика судової реформи в Україні» (2016) та ін. Також ці питання перебували в полі зору таких правників, як А. Л. Борко, С. В. Глушченко, У. А. Мірінович, І. Є. Марочкін, І. В. Назаров, С. В. Придущий, Н. В. Сібільова, В. С. Смородинський, М. Суховій, І. Є. Туркіна та ін., про що свідчить значна кількість публікацій указаних авторів у фахових виданнях.

Постановка завдання. Відповідно до назви й окресленої проблематики дослідження зробимо спробу застосувати для вивчення ознак судової влади методологію, яка дозволяє сконцентрувати увагу на вивченні інституту судової влади в цілому як соціальної системи. У рамках нашої роботи необхідно вирішити такі завдання: 1) застосувати системний підхід до вивчення інституту судової влади; 2) узагальнити сучасні теоретичні погляди на сутність ознак судової влади як соціальної системи; 3) виокремити на підставі цього та назвати основні ознаки судової влади як соціальної системи; 4) охарактеризувати основні ознаки судової влади як соціальної системи.

Виклад основного матеріалу. Дослідження будь-якого об'єкта, з точки зору загальної теорії соціальної системи, історично виникає із необхідності вивчення структурно-складних систем однаковими науковими методами та на сьогодні є однією з основоположних стратегій і концепцій наукових досліджень. Системний підхід, що ґрунтується на загальнонауковій теорії досліджень у юриспруденції, поповнився інструментарієм, специфічним для цієї сфери знань. Зміст системного підходу в найбільш широкому значенні становлять онтологія систем (їх існування), гносеологія систем (пізнання систем і системність знання про них) та управління системами (забезпечення їх функціонування, вдосконалення та розвитку, практика їх споглядання) [2].

Системний формат дослідження допомагає адекватній постановці питань і виокремленню ефективної стратегії їх вивчення. Так, науковці О. В. Оболонський та В. Д. Рудашевський зазначають, що переваги системного методу в науковому аналізі державно-правових явищ виявляються тоді, коли від вивчення складних систем переходять до вивчення процесів, які в них відбуваються, та їх механізмів [3].

У науковій літературі визнано поняття системи, визначене Ю. А. Урманцевим та В. С. Тюттіним, які вважаються найбільш повними й точними, і ми будемо використовувати їх у нашому дослідженні. Згідно з першим система розглядається як множинність створюючих систему компонентів (елементів), між якими існують системоутворюючі зв'язки та відносини, завдяки чому виникають специфічні для системи єдність і цілісність [4]. За такого підходу наголошується на системоутворюючих зв'язках і взаємозв'язках, завдяки яким явище не лише функціонує як окрема система, а і співіснує із зовнішнім середовищем. Дослідник соціальних систем В. С. Тюттін розглядає

систему як множинність пов'язаних між собою компонентів тієї чи іншої природи, впорядкованих за відносинами, що мають певні властивості; ця множинність характеризується єдністю, яка виражається в інтегральних властивостях та функціях множинності [5]. Об'єднання елементів у систему здійснюється в результаті формування узгодженої взаємодії (поєднання зусиль) у щось нове, що має інтегративні якості, яких ці елементи до об'єднання не мали [6].

У юридичній літературі пропонують класифікувати ознаки системи, поділивши їх на три групи. Це ознаки: а) що характеризують внутрішній устрій системи; б) що характеризують специфічні системні властивості; в) що належать до загальної поведінки системи [7, с. 87].

У наукових колах робились певні спроби з'ясувати властивості, що доводять системну природу такого соціально-правового явища, як судова система. Наприклад, дослідник влади А. А. Коваленко зазначає, що характерними ознаками будь-якої системи є наявність елементів (причому їх кількість має бути більше двох) і зв'язків між ними (структури) [8].

М. О. Колоколов виокремлює: а) внутрішні властивості судової системи, такі як виключна компетенція, унікальні судово-владні правовідносини (судова творчість), мета – служіння суспільним цілям, зокрема захисту прав людини, паритетність з іншими гілками влади; б) зовнішні властивості, такі як самостійність і незалежність. Особливою й «найважливішою» системною ознакою судової влади науковець називає здатність до внутрішнього самоуправління [9].

І. В. Прангішвілі запропонував такі ознаки судової системи: 1) штучність – судову систему утворено людиною; 2) цілеспрямованість – оскільки вона утворена спеціально для виконання такої конкретної функції, як вирішення юридичних справ, що мають правові наслідки; 3) ієрархічність (структурованість), тому що вона побудована за різними рівнями; 4) відкритість – вона взаємодіє з навколишнім середовищем; 5) складність, бо вона складається з декількох елементів, що підлягають опису; 6) рівноважність – якщо зміни відбуваються одночасно за двома протилежними напрямками, то на певному рівні вони компенсуються; 7) стабільність, оскільки, з точки зору організації, судова система є стабільною (але щодо стадій процесу для суб'єктів вона перебуває в розвитку) [10].

Розглядаючи ознаки судової системи з правової точки зору, правники майже одностайні в тому, що судовій системі притаманні такі властивості, як незалежність [11; 12], особлива компетенція [12; 13], самостійність і автономність функціонування [14], ієрархічність, багаторівневість і структурованість [15], єдність як окремої системи [16], так і із навколишнім середовищем та приналежність до системи іншого порядку й поділ на системи нижчого порядку [17].

Цікавим є підхід до дослідження ознак судової системи, запропонований А. М. Москвич, яка виокремлює такі системні ознаки судової системи: 1) соціальна зорієнтованість (виникає в соціально

організованому суспільстві, змінюється залежно від його потреб і розвитку); 2) відкритість (породжується зовнішніми чинниками, якими підтримуються її організація й реалізація внутрішньосистемних процесів); 3) цілеспрямованість (вона утворена для розв'язання суспільно-правових конфліктів); 4) стабільність (відносна незмінність організації та правових форм розв'язання конфліктів). При цьому професорка називає декілька важливих умов функціонування будь-якої системи, які породжують ще декілька певних ознак [18, с. 36–38]. Першою такою умовою є стійкість системи, тобто незалежність від зовнішніх впливів, яких вона постійно зазнає. Ця стійкість наділяє судову систему такими ознаками, як: 1) структурованість, що передбачає, що впорядкована структура судової системи забезпечується специфікою взаємодії її елементів – судів; 2) цілісність, що передбачає, що характер взаємозв'язків між її елементами забезпечує цілісність усього судового механізму; 3) єдність, що передбачає, що дія кожного елемента судової системи підпорядковується загальній меті – справедливому розв'язанню конфлікту. Другою умовою системності є автономність, яка доповнює перелік ознак судової системи такими, як: 1) самостійність (у досягненні мети існування); 2) незалежність (організаційна, функціональна, правова, фінансова відокремленість від інших соціальних інститутів). Таким чином, зазначає Л. М. Москвич, гносеологічними ознаками судової системи, які характеризують її системну природу, є: 1) соціальна зорієнтованість; 2) відкритість; 3) цілеспрямованість; 4) стабільність; 5) структурованість; 6) цілісність; 7) єдність; 8) самостійність; 9) незалежність.

Досліджуючи значення судової реформи в контексті стабільності судової системи, О. З. Хотинська-Нор стверджує, що стабільна судова система – це система, яка розвивається, зберігаючи водночас свою цілісність і стійкість, та передбачає налагоджений механізм змін, що дозволяє зберігати засади її функціонування у суспільстві. Таким чином, стабільність судової системи характеризується тріадою «цілісність, стійкість і розвиток» [19, с. 14–15]. Цілісність судової системи передбачає також її функціонування як єдиного механізму здійснення правосуддя в державі, а цілісність як складова стабільності означає збереження за будь-яких умов її системних (інтегральних) властивостей. Дослідниця наголошує, що стійкість судової системи пов'язана з її адаптивним потенціалом (можливостями системи пристосовуватися до змін середовища). Що стосується категорії «розвиток», то на підставі змістовного її аналізу розвиток судової системи характеризується як поступовий процес незмінного, постійного збереження старого, «цінного» в новому, що відображає напрям переходу від попереднього стану до якісно нового на основі послідовної реалізації ланцюга діалектичних заперечень. О. З. Хотинська-Нор аргументовано розглядає стабільність судової системи через три іпостасі: інституціональну, організаційну та функціональну. Інституціональна стабільність судової системи передбачає відносну константність

основоположних інститутів судової системи у процесі їх взаємозв'язку та взаємодії. У цьому сенсі її ознаками, але не винятковими, є стабільність принципів судової системи, стабільність судової процедури та стабільність судової практики. Організаційна стабільність судової системи характеризує судову систему з точки зору відносної сталості її організаційної структури, яка, в свою чергу, передбачає дві складові: 1) стабільність законодавства у сфері судової влади; 2) незмінність протягом тривалого часу судоустрою держави. Функціональна стабільність судової системи полягає у можливості судової системи функціонувати відповідно до своєї основної мети. О. З. Хотинська-Нор запропонувала також виділити такі рівні стабільності судової системи: 1) внутрішня стабільність судової системи (стабільність її елементів); 2) стабільність внутрішніх зв'язків і взаємодії елементів судової системи між собою; 3) стабільне функціонування судової системи як єдиного цілого [19, с. 14–15].

Отже, можемо зробити **висновок**, що судова влада – це єдина система високого ступеня складності, що органічно поєднує елементи, які є продуктом природного походження, й елементи, створені людиною. Вона має ознаки, рівноправні з ознаками будь-якої іншої системи: 1) складається із декількох частин-підсистем, тобто має структуру (організацію, ієрархію, комплекс), до якої входять усі елементи, які формують цю систему та беруть участь у процесах, які в ній відбуваються (структурованість судової системи); 2) її частини становлять єдине ціле (єдність судової системи та цілісність судової системи); 3) функціонує безпосередньо через різноманітні відносно стабільні взаємозв'язки всередині неї між структурними елементами та зв'язки з іншими соціальними інститутами; 4) має свої специфічні цілі та функції, через які проявляється її ефективність, що характеризується критеріями та показниками оцінки відповідності функціонування системи бажаному результату (цілі) за вказаних обмежень (цілеспрямованість і функціональна самостійність судової системи, корисність); 5) окреслена певними межами та має відповідні обмеження; 6) існують певні закони (закономірності) її розвитку та функціонування в межах більш широких систем, причому закони функціонування всередині системи пов'язані із законами функціонування системного оточення [1; 6] (динамічність судової системи, розвиток); 7) існує операційна завершеність (відносна незалежність поведінки та реагування на зовнішні подразники); 8) є соціальне самовідтворення [20]; 9) будь-яка система – це елемент системи вищого порядку, а її елементи (підсистеми) виступають системами нижчого порядку [21]; 10) є незалежною; 11) має особливу компетенцію; 12) є самостійною; 13) є самокерованою та самоорганізованою.

З наведеного логічно виглядає потреба в подальшому детальному та комплексному дослідженні ознак судової влади.

Список бібліографічних посилань: 1. Зражевская Т. Д. Новая версия «системного анализа» – «мягкий» системный анализ // Автономное учреждение

Воронежской области «Институт регионального законодательства»: офиц. сайт. URL: <http://www.virz.org/publications/safetysysan.html> (дата звернення: 09.06.2017).

2. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление. М.: Политиздат, 1981. С. 4. 3. Оболонский А. В. Методология системного исследования проблем государственного управления / отв. ред. Г. А. Туманов. М.: Наука, 1978. С. 28. 4. Урманцев Ю. А. Общая теория систем об отношениях взаимодействия, одностороннего действия и взаимонедействия // Проблема связей и отношений в материалистической диалектике / отв. ред. В. С. Тюхтин. М.: Наука, 1990. С. 110. 5. Тюхтин В. С. Отражение, системы, кибернетика // Теория отражения в свете кибернетики и системного подхода. М.: Наука, 1972. С. 11. 6. Большая советская энциклопедия: в 30 т.: полн. текст. М.: Сов. энцикл., 1969–1978. URL: <http://slovari.yandex.ru/dict/bse> (дата звернення: 09.06.2017). 7. Садовский В. Н. Основания общей теории систем. М.: Наука, 1974. С. 87. 8. Коваленко А. А. Розвиток виконавчої влади в Україні на сучасному етапі: теорія і практика: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. С. 228. 9. Колоколов Н. А. Теория судебных систем: особенности конституционного регулирования, судебного строительства и организации судебной деятельности в федеративном государстве: монография. М.: Юрлитинформ, 2007. С. 117–118. 10. Прагнишвили И. В. Системный подход и общесистемные закономерности. М.: Синтез, 2000. С. 73–75. 11. Изварина А. Ф. Судебная власть в Российской Федерации: учеб. пособие для юрид. вузов и фак-тов. Ростов н/Д: МарТ, 2001. С. 63–65. 12. Самостоятельность и независимость судебной власти Российской Федерации / под ред. В. В. Єршова. М.: Юристъ, 2006. С. 403. 13. Басай В. Д. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України: підручник: у 3 кн. Кн. 1. Коломия: Вік, 2006. С. 52. 14. Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. Новосибирск: Наука, 1997. С. 30. 15. Організація судової влади в Україні: навч. посіб. / за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової; І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий та ін. Харків: Одиссей, 2007. С. 66. 16. Юревич І. В. Єдність судової влади: монографія. Харків: Право, 2014. 264 с. 17. Садовский В. Н., Юдин Э. Г. Исследования по общей теории систем: сб. пер. М.: Наука, 1969. 340 с. 18. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: монографія. Харків: ФІНН, 2011. 384 с. 19. Хотинська-Нор О. З. Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2017. 38 с. 20. Сомкин А. А. Целостная личность и современный социум: единство и оппозиционность: автореф. дис. ... д-ра филос. Наук: 09.00.11. Саранск, 2011. 16 с. 21. Блауберг И. В., Садовский В. Н., Юдин Э. Г. Системный подход: предпосылки, проблемы, трудности. М.: Наука, 1969. С. 29.

Надійшла до редколегії 08.09.2017

Крючко Н. И. Признаки судебной власти как социальной системы

Исследована проблематика изучения и анализа признаков судебной власти как социальной системы. Рассмотрена сущность понятия системы в целом, что и положено в основу исследования понятия судебной системы и её признаков как

социальной системы. Установлены причины существования различных взглядов на понимание объёма понятия признаков судебной власти как социальной системы. Обобщены современные взгляды на сущность признаков судебной власти как социальной системы. С применением системного подхода к изучению института судебной власти выделены и названы основные признаки судебной власти как социальной системы.

Ключевые слова: суд, судебная власть, судебная система, признаки судебной власти.

Kriuchko N. I. Characteristics of the judicial power as a social system

The problems of studying and analysis of the characteristics of the judicial power as a social system have been researched. Analyzing the current state of scientific developments and legislation, the author makes the conclusion that only some elements are regulated, certain facets of the institution of the judicial power are researched, and the systemic approval of the characteristics of the judicial power remains at the desired level. This is a number of changes that take place within the framework of modern judicial reform in Ukraine, which determine the need for a deep theoretical understanding of the main features of the judicial power as a social system.

In accordance with the title and outlined problem of the research, the author tried to apply a methodology for studying the features of the judicial power that allows focusing on the study of the institution of the judicial power in the whole as a social system. It is about the systemic study format.

In the framework of this work, the author has obtained the following results: 1) it was established that an integrated approach to the definition and unity of understanding the nature of the characteristics of the judicial power as a social system had not been achieved yet; 2) scholars either studied certain features of the judicial power or their works were focused on separate elements of the study of their legal nature in the whole, or general features of the judicial power were studied as one of the branch of state power; 3) current theoretical points of view on the essence of the characteristics of the judicial power as a social system were generalized; 4) it was found out that the system attributes were offered to divide into certain groups: (a) characterizing the internal structure of the system; characterizing specific system properties; belonging to the general behavior of the system; (b) the internal characteristics of the judicial system; external properties of the judicial system; 5) the main features of the judicial power as a social system were singled out and named; 6) it was proved that the characteristics of the judicial power as a social system were multiple, diverse and multifaceted.

It has been summarized that there is a need for further detailed and comprehensive study of the characteristics of the judicial power.

Keywords: court, judicial system, judicial power, characteristics of the judicial power.

